

ANLATILMAK ÜZERE YAZILMIŞ HALK KİTAPLARINDA DÜZEN: CÖNK 25' TEKİ AZRAİL İLE ARAP HACI KISSASI VE NASİHATNAME ÖRNEĞİ*

THE ORDER IN FOLK BOOKS WHICH WAS WRITTEN TO EXPLAIN: AZRAİL AND THE ARAB HACI KISSAS AND THE EXAMPLE OF ADVICE IN CONK 25

Nursel UYANIKER**

ÖZ: Yazma eserlerde fiziksel nitelme, içerik ile bağlantılı dış göstergelerdir. Yazmanın satır ve sütun sayısı, yazıya ait özel işaretler, yazı tipi, kâğıdı, cildi, görünümü, varakların numaralandırılması, kitabın başlığı, mürekkebi, kitabın yazıldığı yer, telif/istinsah tarihi, müellif/müstensih adı, kitabın illüstrasyonu vb. gibi kitabın yapısına ait pek çok özellik; eserde ele alınan konuyu destekleyen, bağlamını ve düzenini ifade eden unsurlardır. Cönk terimi, ilk olarak kitabın dış görünüşüyle ilgili bir kavramdır. Cöngün içindeki metinler ise onun yazılış amacını oluşturan varlık nedenidir. Yapı, içerik ve bağlam özellikleriyle cönkler, kültür tarihine katkıda bulunan bilgilerin yayılma ve muhafaza araçlarıdır.

Çalışmada, Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 25 numarada kayıtlı cönkten hareketle; okunmak/anlatılmak üzere yazılmış halk kitaplarındaki düzen üzerinde durulmuş ve çalışmanın sonunda, Azrail ile Arap Hacı kıssası ve nasihatname konulu manzum metinlerin transkripsiyonlu çevirisi verilmiştir. Çalışmanın amacı; “gayr-ı müretteb” olarak da ifade edilebilen ve anlatılmak üzere yazılmış halk kitaplarındaki ölçü, yazıda birlik, satır sayısı vb. gibi nüsha tavsifiyle ilgili hususlarda kendi içinde genellikle bir standardı olmamakla birlikte; tamamıyla da gelişigüzel bir araya getirilmediğini değerlendirmektir. Halk tipi olarak nitelendirilen ve tahkiye edilmek üzere oluşturulan yazma eserler, bağlamına ve işlevlerine göre kendi içlerinde bir düzene sahiptirler. Bu bağlamda konu edilen cöngün; yapı, içerik ve bağlam özellikleri, el yazmaları modern inceleme bakış açıları ve yöntemleriyle ele alınıp incelenmiştir. Bu çalışma ile el yazması eserler içinde yer alan ve anlatılmak üzere tertip edilen halk tipi metinlerin, belirli bir amaç doğrultusunda bir araya getirildiği; halk metinlerinin tasnifi meselesinde bağlama dair özelliklerin muhakkak dikkate alınması gerekliliği vurgulanmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halk kitapları, cönk ve mecmualarda düzen, anlatı, kıssa, nasihatname.

ABSTRACT: Physical characterization in written works are external indicators associated with content. Many features of the structure such as the number of lines and columns of the written work, the special markings of the manuscript, the font, the paper, the volume, the appearance, the numbering of the leaves, the title of the book, the ink, the place where the book was written, its history, the name of the author/copyer, illustration of the book, etc.; supporting the subject discussed in the work and expressing its context and order. The term cönk is first a concept related to the appearance of the book. The texts inside cönk are the reason for its existence. With

* Çalışmada, Millî Kütüphane'den verilen dijital görsellerden faydalanılmıştır.

** Doç. Dr. – Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / İstanbul – nuyaniker@marmara.edu.tr (Orcid: 0000-0002-7204-7145)

its structure, content and context features, cönks are a means of disseminating and preserving information that contributes to the history of culture.

In the study, 06 Mil Yz Cönk is registered at number 25 in the National Library Manuscripts Collection; In order to contribute to the text studies, the order in the folk books written to be explained was emphasized and at the end of the study, a transcription translation of the poetry texts on The Reaper and the Arab Pilgrim's Parable and The Advice was given. The aim of the study is to; although it usually does not have a standard in itself in matters related to copy characteristics such as measurement, unity, number of lines, etc. in folk books, which can also be expressed as "irregular" and written to be explained; to assess that it is not brought together completely indiscriminately. The writing works, which are described as folk types and created to tell stories, have a pattern within themselves according to their context and functions. In this context, cönks; structure, content and context features will be examined from the "Inscriptive" point of view. With this work, folk-type texts contained in manuscripts and organized for narrative are put together for a specific purpose; In the issue of classification of folk texts, it was intended to emphasize the necessity of taking into account the characteristics of the binding.

Keywords: Folk books, order in conks and mecmuas, narrative, kissa, nasihatnama.

1. Giriş

Kitap, köken olarak hem yazıyla hem de sözle ilişkilidir. Kadim dönemlerde her ses, bir göstergeye ve dolayısıyla düşünceye tekabül etmekteydi. Sonraki dönemlerde alfabeye, cümlelere ve dile bürünen ses, yazı ile buluşmuştur. Taş üzerine ya da yazıtlara, ağaç kabuğuna, palmiye yapraklarına, tuğla, fildişi, kemik ve çeşitli metallere, kil tabletlere, kumaş üzerlerine, parşömene vb. yazılan yazı ve sonraları kurulacak matbaa sayesinde iletişim açısından bir tamamlanma sağlanmıştır (Labarre, 1994: 9).

Dünyada yazılan ve basılarak çoğaltılan ilk kitapların konuları genellikle dinî ibadetlerin, törenlerin usul ve sırasıyla ilgilidir. Bunlar din adamlarının ihtiyacını karşılamak ve inananların eğitilmesine yardımcı olmak amacıyla oluşturulmuştur (Labarre, 1994: 51). Kitabın fiziksel özellikleri yani görünümü de en az içeriği kadar önemli bir konudur.

Türkiye’de cönkler üzerine yapılmış akademik çalışmalar çoğunlukla metinlerin içerik özelliklerine ait ve metin neşri ağırlıklı, tahkik¹ çalışmalarıdır. Yazma ve basma eserlerin dış özellikleri ise genellikle ihmal edilmiş, kütüphane kayıtları açısından eksiklik ve yanlışlıkların olduğu bir alandır. El yazması eserleri inceleme ve araştırma ile ilgili alanın adı, “Kitabistik” olarak da bilinir. Türkçe metinlerin araştırılmasında ve incelenmesinde, modern bakış açıları ve yöntemlerinin kullanılarak bu kapsamdaki çalışmaların sayıca arttırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Türk edebiyatında yazılmış kitaplar; yapılarına, konularına ve işlevlerine göre divan, mecmua, sefine, cönk, beyaz vb. gibi çeşitli adlarla

¹ Tahkik; yazma bir eserin nüshalarının karşılaştırılması suretiyle metnin ilk şekline, müellif hattına ulaşmaya çalışmaktır (Bekiroğlu, 2019: 858).

anırlılar². Cönk kelimesi, sözlük ve ansiklopedilerde gemicilik terimi ile ilişkilendirilmektedir. Terim olarak aydınlar arasında cönk/cöng kelimesi yaygınken; halk arasında, şekil benzerliği kurulduğundan dolayı bu defterler, “sığırdili, danadili” olarak adlandırılmışlardır³.

XIII-XIV. yüzyıllarda Anadolu’ya yapılan göçler nedeniyle halkın eğitilmesi meselesi önemli bir konu haline gelmiş ve halkın bilgilendirilmesi için birtakım kitapların yazılması kararlaştırılmıştır. Yazılı kültürle sözlü kültürü bağdaştıran kıraat meclislerinde, bir dinleyici topluluğuna yüksek sesle okunacak şekilde düzenlenmiş kitaplar, “halk kitapları” olarak adlandırılmıştır (Öztürk, 2007: 402). Halk için yazılan bu kitaplar konuları bakımından genel olarak aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır;

- a. İbadete, ahlaka ve tarihe dair kitaplar
- b. Kahramanlık kitapları
- c. Aşk ve macera kitapları (Güloğul, 1937: 7, 11)

Zehra Öztürk, bu tasniften farklı olarak kıraat meclislerinde okunan kitapları kendi içinde tasnif etmiş ve dört başlık altında toplamıştır;

1. Kişinin kendi okuyacağı kitaplar
2. Belirli bir bilgi disiplinine göre yazılmış ve başkaları tarafından değerlendirilebilecek kitaplar

3. Anlatı kitapları: Kendi içinde üç gruba ayrılmıştır: a. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçirilen kitaplar, b. Halka kitaptan okunurken, zamanla anlatıcının üslubuna göre anlatılan kitaplar, c. Tamamen anlatıma dayalı hikâyeler

4. Halka yüksek sesle okunmak için yazılmış kitaplar (Öztürk, 2007: 402-403).

Çalışmada ele alınıp örnek metinler aracılığıyla incelenen cönk metni, bu tasnife göre; “anlatı kitapları: yazılı kültürden sözlü kültüre aktarılan ve okunurken zamanla anlatıcının üslubunu kazanan” kitaplardandır. Çalışmanın amacı, halk kitaplarının kendi içinde bir düzeninin olduğunu göstermektir. Eserin iç ve dış özellikleri, oluşturulduğu bağlamın etkisi altında şekillenen ve anlatıcının/yazanın kurguladığı düzene ait parçalarıdır.

² Cönkleri, içerik özelliklerindeki benzerlikler dolayısıyla mecmuaların alt başlığı olarak gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Yapısal özellikleri ve bağlamı mecmualardan farklı olan cönkler, kanaatimizce ayrı bir başlık halinde ve halk kitapları bağlamında ele alınmalıdır. Böylelikle cönk ve mecmuaların terminolojideki yerlerinin de karıştırılma riski ortadan kalkmış olacaktır.

³ Cönk/cöng kelimesi yabancı sözcüklerle de ilişkilendirilmektedir. Bu düşünceye göre cönk: Çince, “Junk” kelimesine karşılık gelen ve gemicilik terimi olarak kullanılan bir sözcüktür. Şekil benzerliği kurulan sözcük; büyük dikdörtgen bir kutu biçiminde insan ve yük taşımaya elverişli ticaret ve savaş gemileri anlamındadır (Yıldırım, 2018: 19). Cönk kelimesinin Türkçeden Çinceye ve başka dillere geçtiğini söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Ülkütaşır, 1967: 25-27).

Cönk 25'te Yapı, İçerik ve Bağlam Özellikleri

Çalışmada ele alınan cönk, derleyicisinin kaleminden çıkmış, yani hem mürettip (derleyici) hem de müstensih (kopya eden) olmuşken; bir de halka anlatmak amacıyla yazılan/derlenen eserin anlatıcısı olmuştur. Cönkte derlenmiş ve yazıya aktarılmış metin, anlatıcısının maksadına hizmet etmektedir. Söz konusu cönkte manzum olarak kaleme alınmış metinler, anlatıcının/yazanın şiir zevkini göstermekten ziyade dinî konuları işlemede, dinî tip ve karakterler ile sembollere dikkat çekmektedir.

a. Yapı: Yazma eserlerin fiziksel nitelemesinde özellikle bu eserler hakkındaki verileri girerek günümüze kazandıran memurların donanımlı olması önemli bir husustur. Bilimsel veriler sunan yazma/basma eserlerin dış unsurlarının incelenmesi yeni bir uzmanlık alanı olan, “kodikoloji”yi oluşturmuştur⁴. Metnin dış özelliklerinden hareketle burada cöngün cildinin dağılmış olduğu ve yeniden bir araya getirildiğinde varakların yanlış dizildiği anlaşılmaktadır. Cöngün; 21a varağından itibaren sayfaların yeri değiştirilmiş ve sayfalar ters şekilde bir araya getirilmiştir. Cöngün alt bölümü “a”, üst kısmı “b” olarak numaralandırılmasına rağmen; bu sayfadan sonra alt kısmı “b” olarak numaralandırılmıştır. Bu da cöngü toplayan memurun yazmalar hakkında yeterince bilgi sahibi olmadığını göstermektedir.

Yazmaya ait fiziksel nitelemede kâğıdının, “çiçek filigranlı esmer kâğıt” olduğu belirtilmiştir. Vasfi Mahir Kocatürk bağışısı olan cöngün yapraklarında is lekeleri ve kopukluklar da bulunmaktadır. Kâğıt üretimi Doğu toplumlarında çok daha önceleri başlamasına rağmen; Batı’da kâğıtların çeşitliliğinin artırıldığı ve birtakım yeni özellikler kazandırıldığı bilinmektedir (Ersoy, 2001: 164). Bu kapsamda cöngün kâğıdının ışığa tutunca görülebilen filigran (su damlası) ile çiçek şeklinin konulduğu anlaşılmaktadır⁵.

Cönk, harekeli nesih hattı ile yazılmıştır. Nesih yazı türü, Türkçe el yazmalarında ve özellikle tahkiyeli metinlerde tercih edilen bir yazı tipidir. Bu yazı türünün matbu yazıya benzediği ve bu sebeple daha kolay okunduğu belirtilmiştir (Rukancı, 2012: 195).

Cöngün başında yer alan mevlid metinleri tek sütundan oluşmaktadır ve beyit şeklinde alt alta ikişer mısralı yazılmışlardır. Bu bölümün satır sayıları değişmekle birlikte sütun sayısı hiç değişmemiştir. Ancak 17b’den

⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. (Bekiroğlu, 2019: 855).

⁵ Batı’da filigran üzerindeki çizgi, resim ve yazılar, tarih araştırmaları açısından oldukça önemli bir konudur. Bu konuda Avrupa’da XX. yüzyıldan itibaren dikkate değer çalışmalar yapılmış ve üzerinde herhangi bir tarih bulunmayan yazma/basma eserlerin cildi, tezhibi, minyatürü, yazı türü vb. gibi özelliklerinin yanında kâğıt özelliklerinin incelenmesi de tarih ve yer bilgisi açısından önemli görülmüştür. Ancak ne yazık ki ülkemizde filigran üzerindeki işaret ve yazılardan yola çıkılarak eserin tarihinin belirlenebilmesi çalışmaları önünde birtakım engeller bulunmaktadır ve bu konu hakkında henüz yeterince çalışma yapılmamıştır. Bilgi için bk. (Saraç, 2012: 327)

itibaren başlayan Azrail ile Arap Hacı kıssasının hem sütun sayısında değişiklikler olmuş; hem de nakarat şeklinde tekrar edilen sözlerin yan sütuna ya da alt satıra yazıldığı görülmüştür. Bu yazım, gelişigüzel yapılmıştır. Aynı kıssanın 20a varağından itibaren her beyti alt alta gelecek şekilde yazılan manzumeler de değişmiş, Hz. Ali ile Ejderha kıssasına kadar yan yana iki sütunda yazılmıştır. Cöngün satır-sütun sayısının değişmesi, bu konuda onun kendi içinde bir standardının olmadığını göstermektedir. Bunun yanında manzumelerin satır ve sütun sayısındaki değişiklikler, metni kopya eden müstensihin iyi bir eğitim almadığını da düşündürmektedir.

Cöngün sayfa numaralarının verilmesi daha sonra tahkiki esnasında yapılmıştır. Metinde takip kelimesi (rakabe kaydı) ve tahrir çizgisi de bulunmamaktadır. Herhangi bir süslemesi bulunmayan yazma eserin sanatsal açıdan pek değerli olmadığını söylemek de yanlış olmayacaktır.

XIII-XV. yüzyıl Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinleri arasında özellikle manzum dinî destanları göstermek mümkündür. Cönkte yer alan Mevlid, Azrail ile Arap Hacı Kıssası, nasihatname türünden şiirler ve Hz. Ali ile Ejderha Cengi aruz vezniyle yazılan ve dinî konuların anlatıldığı tahkiyeli eserlerdendir. Eser müstensah nüshadır. İstinsah tarihi ve müstensihi belirtilmemiştir. Ancak özellikle Türkmen Türkçesi dil özelliklerinde yer alan; b-p değişmesi metinde göze çarpmaktadır: bişman, tobrak, bâre bâre, heb, yabilmaz.

Cönkte, Mevlid'den Azrail kıssasına geçerken aradaki 17a sayfası ile kıssanın bitip nasihatnamenin başladığı geçiş sayfası olan 20b sayfası boş bırakılmıştır. Derlenmiş eserlerde bu şekilde boşlukların olması alışılmış bir durumdur.

<i>Cönk ve Mecmuada Yer Alan Metinler</i>	<i>Başlangıç Varak Numarası</i>	<i>Bitiş Varak Numarası</i>	<i>Satır Sayısı</i>
Mevlid: Velâdet ve Merhaba Faslı	1a	5a	14
Mevlid: Peygamberlik Nuru ve Mi'rac Hadisesi	5b	11b	9a, 10a, 11b'de 12 satır, diğer varaklar 14
Mevlid: Vefât-ı Resul	11b	14b	11b, 12a, 14b'de 12 satır, diğer varaklar 14
Mevlid İlahisi	14b	16b	12
<i>Boş sayfadır</i>	<i>17a</i>		
Azrail ile Arap Hacı Kıssası	17b	20a	17b, 18a'da 11 satır, 19b'de 15 satır, 20a'da 16 satır

<i>Boş sayfadır</i>	<i>20b</i>		
Bir Gün Redifli Şiir	21a	23a	21a'da 14 satır, 21b, 22a, 23a'da 16 satır, 22b'de 18 satır
Dünya Redifli Şiir	23b	26a	23b-25a arası 16 satır, 25b'de 14 satır, 26a'da 12 satır
Hz. Ali ile Ejderha Kıssası	26a	31b	26a'da 12 satır, 26b, 27a'da 14 satır, 27b'de 13 satır, 28a-31b'de 14 satır

Tablo-1: Cönkte yer alan metinlerin görünümü

b. İçerik: Cönkte toplam dört konu ele alınmıştır: Hz. Muhammed'in mucizevi hayatını anlatan mevlitten bölüm ve ilahiler, Azrail ile Arap Hacı kıssası, Bir Gün ve Dünya redifli nasihatname türünde iki şiir, Hz. Ali ile Ejderha cengi yer almaktadır. Okunmak/anlatılmak üzere yazılmış metnin dili oldukça sade ve anlaşılırdır.

İnanışa göre “besmele” ile başlamayan bir eser, kitap kurtları tarafından yenir, zarar görür; yazılsa bile tamamlanamaz ve yok olur. Besmelesiz başlanan her işin de hayırsız olacağı, yarım kalacağı bilinen bir gerçekliktir. Ele alınıp incelenen cönk, Hz. Muhammed'in doğumunun anlatılmasıyla başlamıştır:

“İşbu resm-ile müselsel muttasıl
Tâ olunca Mustafa'ya müntakıl
Geldi çün ol rahmetü'l-'âlemîn
Vardı nür anda karar itdi hemîn” (vr.1a)

Mevlid ile başlayan cöngün beş manzumesinin başında da besmele bulunmamaktadır. Ancak cöngün derleme metin olması, sayfalarının eksik olması da göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur. Netice itibarıyla inanış kapsamında, müstakil bir eser olmamakla birlikte cönk, eksik sayfaları dolayısıyla değerinden düşmüş ve yok olmaya yüz tutmuş bir metindir.

Dinî-destani metinler genellikle okuyana, dinleyene, yazana dua, Hz. Muhammed'e salavat ve manzum olan eserlerde de eserin vezni ile bitirilir. Çalışmanın konusunu oluşturan Cönk 25'te ise böyle bir sıranın takip edilmediği görülmektedir. Bitiriş genel olarak nasihat ve dua türünde birkaç söz ile sonlandırılmıştır. Bununla birlikte konusu gereği sık sık Hz. Muhammed'e salavat getirilmektedir:

“Ger dilersiz bulasız anda necat
'Aşk-ıla derd-ile idün es-şalavât” (vr. 2b)

Cöngün sayfalarının eksik olduğu düşünüldüğünde metinlerin sonunda özel bir bitiriş ya da eserin sona erdiğine dair bir ifadenin bulunmayışı şaşırtıcı

olmaz. Ancak cöngün yazılı bir metin olmaktan ziyade sözlü kültüre ait bir metin olduğu ve bitirişin bağlama göre tamamlandığı da değerlendirilebilir.

Müellif/müstensih açısından anlatılmak üzere kaleme alınmış metinlerin tertibinde amaç, genel olarak orijinallik iddiasında bulunmak ve sanat yapmak endişesi ile eser meydana getirmek değildir. Tahkiyeli metnin amacı öncelikle okuyana/dinleyene faydalı olmaktır.

Cönkte yer alan metinler, konu olarak birbiriyle ve İslam kültürüyle bağlantılıdır. Mevlid metninin Vefat-ı Resul bölümünde, Azrail'in kapıyı çalarak Hz. Fatıma tarafından içeriye buyur edilmesi anlatılmıştır. Azrail'i tanıyan Hz. Muhammed, böylece ömrünün sonuna geldiğini de anlamıştır. Kelime-i tevhid bölümünden sonra işlenen, Azrail ile Arap Hacı Kıssası bir önceki bölüm ile bağlantılıdır. Burada "Arap Hacı" takma adıyla bahsedilen Azrail, can alıcı özelliği dolayısıyla vurgulanmıştır. Ecel, Azrail aracılığıyla insana hiç hazır olmadığı bir zamanda gelir ve ertelenemez. Azrail, insanın yarım kalan işlerini tamamlaması için son bir fırsat vermemiş, ailesi ile vedalaşmasına zaman tanımamış, nice insanları ağlatmış, tatlı canı bedenden ayırmış ve Azrail'in elinden kurtulabilen olmamıştır. Peygamber de Azrail'e canını teslim etmiştir.

Azrail ile Arap Hacı kıssası, şekil özellikleri açısından bağlama dair en belirgin özelliklerin yer aldığı manzumedir. Bu nedenle metnin çeviri yazısı çalışmanın sonunda verilmiştir. Bu bölümde nakarat olarak söylenen;

“Benim adım ‘Arab Hâcı

‘Arab Hâcı cânım hâcı”

mısralarının sık sık tekrar edildiği görülmektedir. Okunmak/anlatılmak üzere yazılan metindeki nakarat kısımlarının hem dinleyen açısından vurgulandığı hem de anlatımı güçlendirdiği değerlendirilebilir. İşlevleri doğrultusunda okunmak/anlatılmak amacıyla oluşturulan cöngün, Azrail ile Arap Hacı kıssasında bazı satırların aynı şekilde yan satıra yazılarak tekrar edildiği (17b: Beni Allah şaldı saña / Beni Allah şaldı saña); satırın yanına ilave başka bir satırın yazıldığı (18b: ‘Arab dur eve varayım °° ehl-i beytimi göreyim); alt satıra ilave nakarat eklendiği (18b: Git gine gel ‘Arab Hâcı) de görülmektedir. Kıssada beyit şeklinde ve tek sütun olarak yazılan manzumeler, varak numarası 20a'dan itibaren iki sütun halinde yazılmıştır. Azrail ile Arap Hacı kıssası bitmeden, aynı manzume içinde yapılan şekil değişikliği ile eserin, edebî sanat kaygısı taşımadığını ve müstensihinin de birden fazla olabileceğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Azrail ile Arap Hacı kıssasında ölüm vakti gelmeden önce insanın birtakım faydalı işler yapması gerektiği anlatılmıştı. Bir Gün ve Dünya redifli iki şiir de konu olarak bir önceki kıssayı destekleyen, ölümü hatırlatan, dünya hayatının gelip geçici olduğunu anlatan ve nasihat veren manzumelerdir. Bu bölümler, son manzume olan ve Hz. Ali ile Ejderha cenginin anlatıldığı bölümü hazırlayan ve konu bütünlüğü çerçevesinde dinleyene yönelik oluşturulmuş metinlerdir.

Hz. Ali ile ejderhanın mücadelesinin anlatıldığı hikâyenin konusunu Hz. Ali'nin cengi oluştursa da burada en önemli karakter, İslam peygamberi ve kurtuluş önderi Hz. Muhammed'dir. Türk milleti açısından sevilen ve saygı duyulan Hz. Ali ise savaşçılığı, cesareti ile dört halife içinde ön plana çıkartılmıştır. Hikâyede ejderha ile mücadeleden korkmayan tek kişi Hz. Ali'dir. Ancak bu mücadelesinde öfkesine yenik düştüğü, kendi davasını güderek niyetini bozduğu için uyarılmıştır. Hikâyede en dikkat çekici durum, bu bölümdür. Hz. Ali bu olayda tam bir asker gibi davranmış, "ölmek var, dönmek yok" düşüncesiyle kararlılıkla ejderhanın üzerine atılmıştır. Hiç şüphesiz Türk milletinin gönlündeki Ali sevgisinde onun bu özelliklerinin büyük etkisi bulunmaktadır. Ancak Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikâr'ın tekrar eski gücüne ulaşabilmesi ve ejderhayı yenebilmesi için Hz. Muhammed'in duasına ve onun yol göstermesine ihtiyacı vardır. Neticede bu hikâye, okuyucunun/dinleyicinin kahramanlık duygusuna hitap eden, Hz. Muhammed'in ehl-i beytinden olan Hz. Ali'nin savaşını anlatan ve Hz. Muhammed'in olağanüstü kişiliğine vurgu yapan dinî-destani bir hikâyedir.

c. Bağlam: Doğu kültürlerinde "dinlemek" önemli bir bilgi edinme yoludur. Diyaloğun önemli olduğu sohbet meclislerinde dinlenen bilgiler, sözlü/şifahi kültür yoluyla aktarılmaktadır. Dinleme ve konuşmanın önemli olduğu birincil sözlü kültürlerde gezginci olmak, alanında bilgi sahibi kimselerin sohbetlerinde/derslerinde bulunmak, notlar almak ileride iyi bir anlatıcı/yazan olmayı etkileyen unsurlar arasındadır. Bu sebeple halk tipi yazma eserlerde giriş, "işit imdi" diye başlamaktadır. Anlatıcı/yazan; işittiği, ders aldığı bilgileri başkalarına aktarırken sözlü/şifahi nakil yolunu kullanmaktadır.

Sözlü/şifahi aktarım, yazıda da devam ettirilmiştir. Metinler genellikle camide, medresede, tekkede müstektibler (söyleyip yazdıran, dikte ettiren anlatıcılar) tarafından halka okunup yazıcılara imlâ ettirilmek suretiyle oluşturulmuştur (Pedersen, 2013: 38). Anlatıcı tarafından rivayet edilen bilgiler, böylelikle hem yazıya hem de hafızalara nakledilmiştir⁶.

Cönk kitabının içinde toplanmış metinler, genel olarak halk zevkini yansıtan ve okunmak/anlatılmak üzere yazılmış eserlerdir. Metnin adlandırılmasında en önemli unsurlardan birisi de onun bağlamıdır. Burada ele alınan metnin, "cönk" tanımlaması, onun yapı ve içerik özelliklerini karşılamaktadır. Ancak üzerinde çalışılan ve tahkiyeli anlatıma sahip metinlerde yazma eserin tasnifini sağlayacak yegâne unsur bağlamdır.

Üzerinde çalışılan ve cildi dağılmış, kurt yenikleri olan, yaprakları yanlış bir şekilde toplanmış, sayfaları lekeli metnin eksiklikleri okumayı

⁶ Çırağın eğitim sürecinde okumanın/kıraatın son derece önemli bir rolü vardır. Örneğin; anlatıcının/yazanın, cıraklık zamanında öğrendiklerini ustasına okuması ve usta olduğunda da kendisine okunanı dinlemesi, imlâ ettirmesi önemlidir. Eğitim sürecinin bir parçası olan okuma/kıraat sayesinde cırak, ustasına nüshayı kontrol ettirmiş olmakla birlikte icazet almayı da amaçlamıştır. Çünkü cırağın, "ravi" olabilmek için okuma işini tümüyle tamamlaması gerekmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Pedersen, 2013: 40-41)

zorlaştırmakla birlikte; bunlar müstakil bir eserdeki eksiklikler kadar önemli değildir. Zira söz konusu cöng, değer veren özellik, yapısı ve içeriğinden daha çok bağlamdır. Müstensah nüsha olduğu ve anlatılan konu daha önceleri Mevlid metinlerinde yer aldığı için tüm dikkatler eseri bir araya getirip aktaran anlatıcıya kaymıştır. “Neden bu metinler bir araya getirildi, işlevleri nelerdir, hangi ihtiyacı karşılamaktadırlar?” soruları anlatıcı ile dinleyici arasındaki bağlantıyla ilgili sorulardır ve cöng değer veren de bunlardır.

2. Değerlendirme ve Sonuç

Yazılı kültürden sözlü kültüre aktarılan ve halk arasında okunan/anlatılan cöng metni, İslami öncelik sırasına göre; Hz. Muhammed’in doğumu ile başlayıp vefatı, Azrail ile Arap Hacı kıssası, nasihatname türünden iki şiir ve Hz. Ali ile Ejderha cengiyle bitirilmiştir. Cöngte yer alan manzum metinlerin ortak teması İslamiyet olup hacimce küçük eserlerdir.

Anlatı kültürü içinde; anımsatılması, değinilmesi gereken önemli kişi ve olaylara atıfta bulunulduktan sonra anlatının asıl sebebi olan olaya yer vermek, özellikle âşıklarda ve meddahlarda bir gelenektir. Bu bağlamda söz konusu cöng Hz. Muhammed’in olağanüstü hayatı ile başlanması, yüceltilmesi ve onun İslam tarihi açısından öneminin vurgulanması Mevlid hikâyelerinde görülebilen bir durumdur. Ele alınan cöngte düzeni oluşturan en önemli nokta, İslami geleneğin anlatı kültürü içinde şekillendirilmesidir. Bununla birlikte cöngün başında ve sonunda olayın gidişatını değiştiren, olağanüstü özelliklere sahip başkahraman, inanç önderi Hz. Muhammed’dir. Anlatı metni baştan sona Hz. Muhammed’in mucizelerini aktarmak amacıyla tertiplenmiştir.

Çalışmada ele alınan cöngte dil, edebi sanatlar bakımından az ve sadedir. Eserin vezninde pek çok hata bulunmasına rağmen manzum olarak tertiplenmiş olmasının sebebi, kolay ezberlenebilmesidir.

Okunmak/anlatılmak üzere bir araya getirilmiş bu tarz eserlerin sayıca çokluğu, Türk milletinin dinlemeye verdiği önemi ve rağbeti göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Müellifi/Müstensihi yok (Telif/İstinsah Tarihi yok). *06 Mil Yz Cöng 25 Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu*, Ankara: Millî Kütüphane, vr. 1a-31b.
- Bekiroğlu, H. (2019). Yazma eserlerden kodikoloji’ye: Tahkike giriş. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 23 (2), 855-889.
- Ersoy, O. (2001). Kâğıt. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, 163-166, İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Güloğul, F. R. (1937). *Halk kitaplarına dair*. İstanbul: Bozkurt Matbaası.
- Labarre, A. (1994). *Cep üniversitesi-kitabın tarihi*. (Çev.: Galip Üstün), İstanbul: İletişim.

- Öztürk, Z. (2007). Osmanlı döneminde kıraat meclislerinde okunan halk kitapları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (9), 401-445.
- Pedersen, J. (2013). *İslam dünyasında kitabın tarihi*. (Çev.: Mustafa Macit Karagözoğlu), İstanbul: Klasik.
- Rukancı, F. (2012). Yazma eserlerde fiziksel niteleme. *Erdem Dergisi*, S. 63, 169-204.
- Saraç, E. (2012). Kağıdın gizli kimliği: Filigran. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 323-330.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1967). Halk edebiyatı araştırmalarında cönklerin değeri. *Türk Kültürü*, C. 5, S. 60, Ankara, 25-27.
- Yıldırım, D. (2018). *El yazması bir kitap türü: Cönk/Cöng kayıp Saraybosna cöngü bağlamında*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

ÇEVİRİYAZI METİN

‘AZRĀ’İL İLE ‘ARAB HĀCİ KISSASI⁷

[17 ^b] Şol ‘Arab qarşudan gelen ‘Arab Hâcî	Ben didim ki ne ister ‘aceb
Dedi ben cān alıcıyım benim adım ‘Arab Hâcî	Dönegeldi didi bana
Beni Allah şaldı saña / Beni Allah şaldı saña	Cānını teslīm it baña
Benim adım ‘Arab Hâcî	‘Arab Hâcî cānım hâcî
Gel eyleme baña güci	Cān acısı ğayet acı
[18 ^a] Git gene gel ‘Arab Hâcî	‘Arab aydur kişi
Görmedün mi kara düşi	Ayıran eşinden eşi
Benim adım ‘Arab Hâcî	
Ben dedim ki sular çağlar	Qıyān baña eşim ağlar
Çok bunda ağalar begler	Anlara var ‘Arab Hâcî
Dedi anlara gitmezem	Maqabire emrin sımazam
[18 ^b] Ey ğāfil koyub gitmezem	Benim adım ‘Arab Hâcî
‘Arab dur eve varayım °° ehl-i beytimi göreyim	Herkesin haqqın vereyim
Git gine gel ‘Arab Hâcî	
‘Arab söyler derunından	Ayıran cānları teninden
Ey ğāfil ayrılamam senden	Gitmem demiş ‘Arab Hâcî
Didi ben maqşūdıma irmedüm	Aşla zekāt viremedim
[19 ^a] Yā ben gıtdim bilemedim	Git gine gel ‘Arab Hâcî
‘Arabdur lezzetler bozanlar	H̄arabesine cānlar dizenler
Benim h̄alim katı harāb	Şefā’ate gelmezem ‘Arab

⁷ M.y. (ty.). *Cönk*. Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz Cönk 25, vr. 17b-20a, Ankara: Millî Kütüphane.

Varacağım yolum irak
Atadan oğul ayıran
Nice esbâbları koyan
[19^b] Zerrakların zikrin bozan
Görenlerin bağrın bozan
Nice zülfi belleri büken
Nice tenleri toprak iden
Ben mü'mine zulüm eylemem
Var-ise zerrece imân
Ben atalar ağlaturın
Benim adım 'Arab Hâcı
[20^a] Ananın gelin kızın
8Nice esbâbın çehizini
Orucda eğlenenleri
Taşra uyan gönülleri
Kimse benden kurtulmadı
Gidenler gerü gelmedi
Benim adım 'Arab de'ildir
Şarâbın şafi' olmaz zâ'ıl

“BİR GÜN VE DÜNYA REDİFLİ” İKİ NASİHATNÂME¹⁰

[21^a] Getürürler saña Burak
Gel bu söze tefekkür kıl
Gice gündüz 'ibâdet kıl
Düşüb Hâkkuñ maħzarına
Ak gök sükûn üzerine
Gel itme dünyâya heves
Kuş mişâlisin bir nefes
Uçar bir gün
[21^b]¹¹ Bakub toymayan göziñi
'ecel¹² yasduğına¹³ başda
Birkaç gün ağlar çardaşı da

Git gine 'Arab Hâcı
Anadan kızın ayıran
Benim adım 'Arab Hâcı
Ol benim der 'Arab Hâcı
Benim adım 'Arab Hâcı
Hâk-ile yeksan iden
Ol benim der 'Arab Hâcı
Havfi kaldır itme gümân
Korkma dimiş 'Arab Hâcı
Gözün yaşın dağlaturın

Göge dikermiş ilaha gözün
Bulabiz gel der 'Arab Hâcı
Murâda iren cânları
Benim dimişdir 'Arab Hâcı
Hâkka razı taşra yol bulmadı
Ulı gözün var 'Arab Hâcı
İmanın yoğisa ey gâfil
Durur 'Arab Hâcı⁹

Binüb de giderüz bir gün
Var iken başında 'âkıll
Bişman olmayasın bir gün
'ibâd ide mezarına
Yalan vağan tutar bir gün
Dünyâ didüğün bir kafes
Kuş kafesden uçar bir gün

Tobrağ tükiriser bir gün
Fâ'ide ider mi kara düşde
Çok ağlasa güler bir gün

⁸ Bundan sonraki son yedi satır arka arkaya yazılmıştır. Önceki satırlar beyit şeklinde, arada ise; “Benim adım 'Arab Hâcı” üçüncü nakarat cümlesinin beyit altına ve içeriden satır başlamak suretiyle eklenmesi ile yazılmıştır.

⁹ 20b boş varaktır.

¹⁰ 21a-26a varakları arasındadır.

¹¹ Cönkte bu varaktan itibaren yapraklar ters olarak bir araya getirilmiştir.

¹² Müellif/müstensih “ecel” kelimesini kastetmiş olmalıdır.

¹³ Yasduğna derken, “gayın” yerine; “kef” harfi ile yazılmıştır.

Hisāb iderler maliki
Qabr içinde sū'ālīñi
Kimseden bulunmaz çare
Zebāniler yüzi kara
Meger kıla 'ināyet Hāk
[22^a] Sevinüb kazandıgın mallar
Cem' eyleme dünya malı
Gözedelüm şağı şolı
'Azrā'ıl cānuñ kaşdına
Kuru tahtanuñ üstüne
'Azrā'ıldur virmez aman
Var-ise göğsünde İmān
Hıfz it kendü kendüñi
[22^b] Bu dünyā da kalmaz kimesne
Terazu mīzān kururur
Her ne itdünse şorurur
Nice gāfil olan şaşa
Başumuzu taşdan taş
Gel eylegil bugün ta'at
Bir rek'āti biñ sā'at
Geçmiş akrābamuz kanı
Tutmaz olur tuğan eller
[23^a] Kara yere tutdı vaṭān
'Azrā'ıl cānuñı diler
'Ameli 'alā olan güler
Gel ey gāfil diñle sözi
Heb işidür görür gözi
Ağla hey gözlerüm ağla
Bu yolda başını rükün
Dünyā için yeme guşşa
[23^b] Hāzret-i Hāvvā anamuz
'Aşāşın ezderha iden
Ki Fir'avun'ı helāk iden
Hākdan gelene ol rāzi
Seyyid Battal gibi Gāzi
Ölüm ve fena' gelür bir gün
Konan hāna göçer bir gün

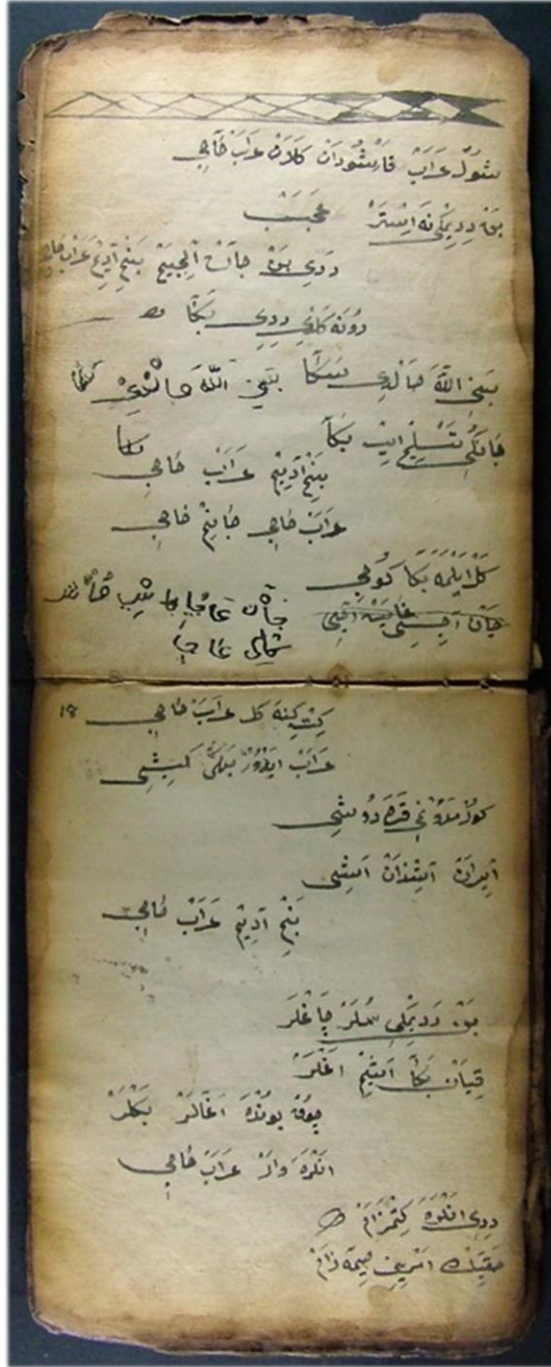
Kimse bilmez ahvālīñi
Yalñuz virürüz bir gün
Akar yaşın bāre bāre
Sürüyüb giderüz bir gün
'Amel idenüñ yüzi ak
Vārişlere kalur bir gün
Arayalum āhiret yolu
Hābersiz giderüz bir gün
Ağladur dostı dostuna
Koyalar tenüñi bir gün
Düşer bize gitmez zamān
Refikñ olisar bir gün
Çevir dünyādan yüziñi
Ölüm saña irişür bir gün
'ālim maşşerde şorurur
Cevāb vireceğüz bir gün
'Aklı yar olmiya başa
Ağlayub vururuz bir gün
Eyle Rabbüne itā'at
Kıldururlar bize bir gün
Giderüz anlara bir gün
Dönmez olur dönen diller
Seni de gönderür dünyā
Şeytān İmānuñı diler
'Amelsize güler dünyā
Gelecek başuñna bir gün
İnanmayan görür bir gün
Ağlayub gülme bir gün
Mevlā isini bulur bir gün
Geçmişlerden al hisşe
Aña da kalmadı dünyā
Urub deryāyı yol iden
Musa'ya kalmadı dünya
Arama çok eyle azı
Aña da kalmadı dünyā
Çok yaşayan ölür bir gün
Misāfirhānedür dünyā

Kanı senüñ anan ağan
 [24^a] Kāf'dan Kāf'a hüküm iden
 Yel öñüne düşdügi
 Tañrı arslānım didügi
 Arba itmegi yedügi
 Hāq peygamberim didügi
 Tobırnāk libāsın giydügi
 Melekler secde itdügi
 Bir gün değışür dünyamız
 [24^b] Üzerine tamam olmaz
 Gözet yoldan ırağı
 Gözüme kara tobrağı
 'Acabada bu senüñ özün
 Bakub da aña dönmez gözün
 Gel ağla ey gāfil insān
 Ki 'ömrin oldukça gülsen
 Dünyāya hiç mağrūr olma
 [25^a] Oğluñ uşağı ögsüz
 Gözleriñ yaş-ıla toldurur
 Kimin bāy idüb güldürür
 Bozulur tertıbin bir gün
 Yıkılır 'imāretleriñ
 İhbārda şöyle gelmişdür
 Mü'min kim dirse işidür
 Mü'min demek ne dimekdür
 [25^b] Dünyā didügün bir kuyu
 Uyursan ey gāfil eyvah
 Bilür misin saña n'ola
 Gözlerin yaş ile tola
 Akar yaşın gözlerin bir gün
 Hāsret saña kılır bir gün
 Ecel vardur gelür añsuz
 [26^a]¹⁴ Bizi senden Hāq çalab ayırmasun
 Şordı Resul yārenlerine 'Ali kanı

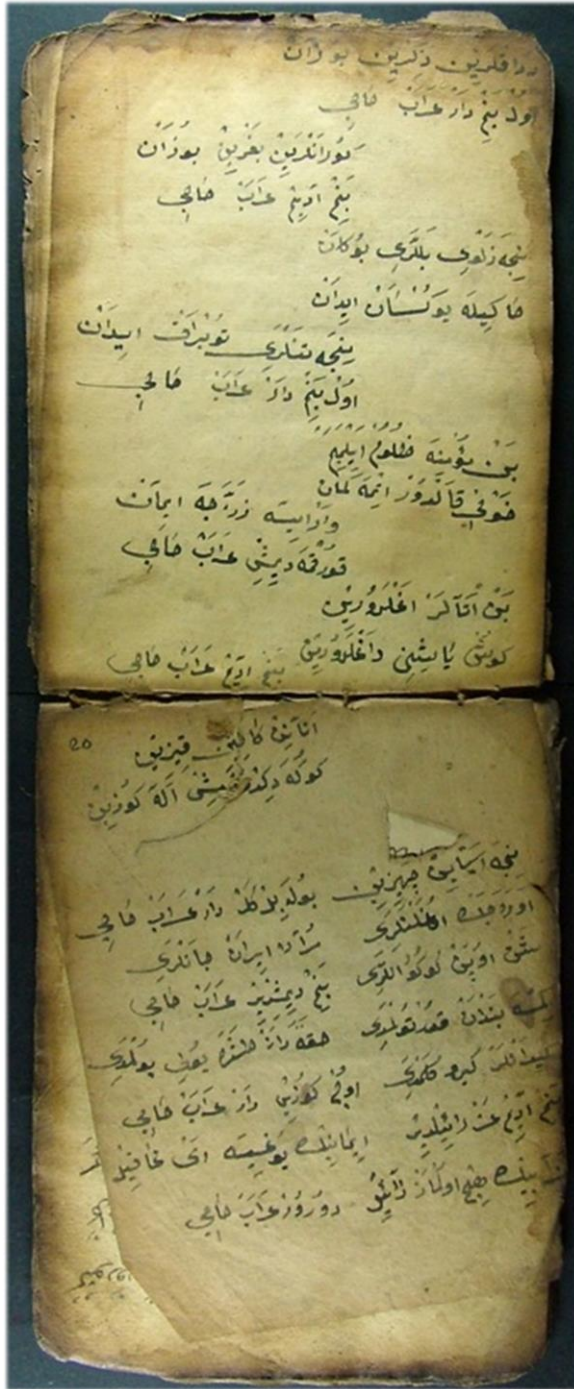
Yoluña başını şağan
 Aña da kalmadı dünyā
 Doldular soyunub üşdügi
 'Ali'ye kalmadı dünyā
 Sırtına 'āba giydügi
 Resüle kalmadı dünyā
 Cennet ta'āmın yedügi
 Ādem'e kalmadı dünyā
 Anda kurulur bināmuz
 İtmez bir tab' dünyā
 Döşek eyleyüb Burağı
 Tolduriser bir gün dünyā
 Ki dünyādan dönmiş yüzün
 Bāki milkin midür dünyā
 Başuña ne gelür bilsen
 Ağladur 'ākıbet dünyā
 Hem kimseye hüküm eyleme
 Ağladub koyubduran dünyā
 Bu rengini şoldurur
 Kimisin ağladur dünyā
 Tağılur ziyetı eşyā
 Yabilmaz bir dağı dünyā
 Hādişde şāyet olmuşdur
 O almadı da gitdi dünyā
 Kılar beş vaktini koyunmaz
 Gel vazgel sen kötü huyu
 Uyudub ağladan dünyā
 Seni de gönderür yola
 Ağladub güldüren dünyā
 Tutmaz olur dizlerin bir gün
 Vārisler itdüğün dünyā
 Mülkini koyubdur sensüz
 Bize senüñsiz 'ömür vir(me)sün
 Getürdiler ezderhanuñ katına anı

¹⁴ Müellif/Müstensih bu mısradan itibaren yine beyit şeklinde son iki mısra yazmıştır. Ancak son beyit Hz. Ali ile Ejderha Cenginin başlangıç cümlesidir. Bitişi gösteren şekil bir önceki beyitten sonra konmalıydı.

EKLER:

Resim 1. Cönk metninde nakarat kısımların satırlara eklenmesi ile oluşan şekilsel bozukluklar.

Resim 2. Aynı metinde satırların yazılışındaki şekilsel farklılıklar.

Resim 3. Ters olarak bir araya getirilmiş ve 20b sayfası boş bırakılmış cönk metni.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

İzinler ve Etik Kurul Belgesi/Permissions and Ethics Committee Certificate: Makale konusu ve kapsamı etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir. / *The subject and scope of the article do not require an ethics committee approval.*

Destek ve Teşekkür/Support and Acknowledgment: Çalışmada Milli Kütüphane'den verilen cönk metninin dijital görsellerinden yararlanılmıştır. Yetkililere destekleri için teşekkür edilir. / *In the study, digital images of the conk text from the National Library were used. Authorities were thanked for their support.*

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarın potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / *There is no potential conflict of interest for the author regarding the research, authorship or publication of this article.*